

**ШЛЯХОМ ВІДМОСКОВЛЕННЯ:
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
АВТОКЕФАЛЬНИЙ РУХ
20-х – 30-х років ХХ ст.
(за архівними матеріалами
сіл Ніжинської округи)**

М. С. ТИМОШИК

Досліджується генеза всеукраїнської автокефального руху на Лівобережній Україні у 20-х – 30-х роках минулого століття. Фактологічною основою для написання цієї розвідки послужили архівні матеріали Державного архіву Чернігівської області. Новизна теми полягає в тому, що досі невідомі фахівцям матеріали з цієї проблематики використовуються вперше.

Ключові слова: Українська автокефальна церква, національна церква, собор, Василь Липківський, собороправність, село Данина, політичні репресії, зречення від віри, відмосковлення.

М. S. TYMOSHYK

*THE WAY TO GET AWAY FROM
MOSCOW:
ALL-UKRAINIAN AUTOCEPHALOUS
MOVEMENT IN THE 20 – 30s
YEARS OF THE XXth CENTURY IN
CHERNIHIV VILLAGES*

The article discusses the the appearance of All-Ukrainian autocephalous movement in the left-bank Ukraine in the 20-30-s years of the previous century based on the example of Chernihiv villages. The article is based on the documents of the Chernihiv State Archive.

Грунтовне вивчення проблематики всеукраїнського автокефального руху у 20-х – 30-х роках минулого століття набуває **особової актуальності** в нинішній період із кількох причин. Виділимо дві найголовніші. Перша: провал улітку 2015 року чергових спроб об'єднання двох гілок українського православ'я: УАПЦ і УПЦ КП в одну помісну Українську православну церкву. Друга: посилення в Україні процесів відмосковлення в цілому та активізації переходу православних громад у середовищі УПЦ МП до УПЦ КП. У цьому контексті ситуація, що складалася в українському православ'ї після жовтневого перевороту 1917 року, має багато ознак схожості із сучасними українськими реаліями. Уведення до наукового обігу багатьох нових фактів, що досі замовчувалися або були недоступними, дасть змогу краще пізнати і зрозуміти ці ознаки «схожості» та сприятиме пошуку відповідей на відвічні запитання нашого буття: чому так сталося, хто в цьому винен та що слід робити, щоб не повторити помилок минулого.

Незважаючи на те, що в науковій літературі проблематика автокефального руху в Україні означеного

періоду не є обділеною увагою дослідників, **говорити про повноту вивчення теми не доводиться**. Із присутніх публікацій, що вийшли за рубежем, найціннішими, на наш погляд, є свідчення безпосередніх організаторів та учасників цього

Key words: *Ukrainian Autocephalous Church, national church, Vasyl Lypkivsky, the village of Danyna, political victimization, renunciation of faith, the way to get away from Moscow.*

руху, якими були митрополит Василь Липківський та священник Микола Явдась. Праця митрополита Липківського «Відродження церкви в Україні: 1917–1930», що вже витримала два видання (в канадському Торонто та американському Детройті), безумовно є засадиною щодо достовірності канви оповіді, хоч і містить більше ознак мемуарності, ніж архівної документальності [5]. Мюнхенське видання праці протоієрея М. Явдася «Українська Автокефальна православна церква: Документи для історії УАПЦ» можна вважати чи не першою спробою в українській історіографії висвітлити цю тематику крізь призму документа [27]. Втім, з об'єктивних причин зібрати таких документів в умовах суворої еміграційної дійсності авторові вдалося небагато. Із дослідників в Україні, які працюють у цій царині найрезультативніше, варто виділити доктора церковно-історичних наук Ірину Преловську. Її успішно захищена 2013 року докторська дисертація цілковито присвячена з'ясуванню джерельної бази з історії Української автокефальної православної церкви.

Метою цієї статті є дослідження генези всеукраїнського автокефального руху на Лівобережній Україні у 20-х – 30-х роках минулого століття на прикладі одного чернігівського села. Особливістю цієї розвідки є те, що фактологічною основою для її написання послужили досі не оприлюднені архівні матеріали Державного архіву Чернігівської області. У цьому новизна розвідки.

З «російської домовини» – на всеукраїнський обшир

За влучним висловом відомого мученика за віру митрополита Василя Липківського, Українська церква, пролежавши в російській домовині понад двісті років, коли встала і відкрила очі, побачила довкола себе інших українців і іншу Україну.

Сталося це після жовтневого перевороту в Петрограді 1917 року. На руїнах однієї з найбільших імперій у центрі Європи пускала молоді паростки нова Україна. На одній із гілок вибукувала й нова, Українська, церква. Всеукраїнська Православна Церковна Рада, що голосно заявила про себе, метою діяльності обрала лозунг національної організації духовенства,

орієнтацію його на підтримку й реалізацію побудови демократичним шляхом самостійної і незалежної Української держави.

Напередодні старого нового року 13 січня 1918 року ця Рада скликає у Києві Всеукраїнський церковний собор. На прохання організаторів собору з доповіддю «Відродження Української церкви» перед більш ніж чотирмастами делегатами виступив молодий професор Київського університету Іван Огієнко. У своєму викладі доповідач свідомо наголошував на відродженні, а не на створенні Української церкви. Переконаливо залучаючи до аргументів свідків старої Української церкви – безцінні лаврські стародруки – про її існування і боротьбу за самостійність, він обґрунтував думку про необхідність не українізації, а дерусифікації церкви, її «відмосковлення». Йшлося, отже, про неканонічність приєднання Української церкви до Московського патріархату незабаром після акту 1654 року [24, с. 58].

Робота собору засвідчила, що значна частина духовенства була готова сприйняти українську національну ідеологію як свою кровну справу і повести за собою віруючих, народ, який свято тримався традицій своїх пращурів. Важливо було вчасно підтримати цю готовність, спрямувати її у належне русло.

Усіляку підтримку такому руху надала Українська Народна Республіка, що незабаром постала в Києві. 1 січня 1919 р. уряд УНР видає Закон про Автокефалію Української православної церкви. Пізніше утворює державний орган із координації розв'язання усіх церковних питань – Міністерство ісповідань, надсилає офіційне прохання до патріарха Царгородського благословити автокефальну Українську церкву.

Днем народження УАПЦ прийнято вважати 22 травня 1919 року. Саме в цей день, на свято літнього Миколи, у збудованому ще гетьманом Іваном Мазепою Миколаївському військовому соборі, що на печерських пагорбах столиці, відбулося перше урочисте богослужіння першої української громади, яка фактично відбила у влади цю святиню для своїх потреб. Не випадково, аби витравити з пам'яті українців цю подію, та ж влада незабаром доценту зруйнує цей дивовижний Мазепин витвір й не залишить згодом по ньому для майбутніх поколінь українців жодного сліду.

1921 р. в жовтні у храмі Св. Софії в Києві відбувся Перший всеукраїнський православний собор, на якому було стверджено автокефалію УПЦ й покладено початок її розбудови по всій Україні. Відтоді серце української столиці – Софія Київська – стала символом духовного і національного відродження всього українства.

У цьому місці варто прояснити багатолітню дискусію щодо так званого неканонічного способу постання цієї церкви. Скористаємося ось цією короткою цитатою: «Собор звертався до тодішніх московських єпископів в Україні з проханням висвятити українських єпископів для Української церкви. Ті в категоричній формі відмовилися. Після Собор ухвалив поставити перших єпископів УАПЦ в спосіб практики перших віків християнства – через покладення рук усього пресвітерства» [27, с. 18]. Іншими словами, в час такого дійства єпископи висвячували один одного і самих себе.

Саме в такий, уже випробуваний на зорі існування християнства, спосіб був висвячений перший митрополит відродженої УАПЦ Василь Липківський, який з волі всього собору одержав титул Митрополита Київського і всієї України.

Ось цифри, які переконливо засвідчують, що автокефальний рух в Україні не роздмухувався кимось штучно, не зосереджувався лише у столиці, а набував щомісяця все потужнішого розвитку в усіх краях, зосібно в провінції. За два роки, що проминули від першого собору, до УАПЦ перейшло понад 2000 парафій; церква вже мала понад 2500 священників та 26 єпископів [4, с. 19]. Лише на Чернігівщині від початку її формування ця церква мала 150 парафій і двох єпископів. Згодом був висвячений і третій єпископ – для парафій Конотопщини [5, с. 80].

Важлива деталь: підтриманий народними масами рух за автокефалію Української церкви набрав найбільшої потуги й масштабів на початок 20-х років. Це був період, коли послані Москвою в Україну більшовицькі й білогвардійські війська остаточно потопили в крові Українську Народну Республіку, однак так і не змогли на початку задушити розбурхану Українською революцією жагу українців відродити віру пращурів і національну церкву.

Як Данинська церковна громада перейшла до УАПЦ

Після полишення Данини в 1904 році священника Петра Скорини, який вірою і правдою служив данинцям майже півстоліття, церковне життя в цьому селі стало поступово згасати. На заміну Скорині Чернігівська консисторія прислала в Данину 2 січня 1905 року священника із села Хлопників Сосницького повіту Івана Соломаху [13, с. 78]. Проте помітних добрих слідів його діяльності в Данині, як і часових меж перебування тут, за архівними документами виявити не вдалося. Із хроніки «Черниговских Епархиальных Известий» лише довідуємося, що в рік приїзду в Данину новоприбулий священник був призначе-

ний також на посаду заоновчителя місцевої народної школи. Втім, продовжувати розпочату з такою скрупульозністю й залюбленістю отцями Огієвським та Скориною сільську церковну історію він не став, робити якісь нововведення в церкві чи громаді – також. Принаймні у тій же церковній історії сам він про це не залишив жодних записів.

Скоріш за все, знайти контакт із церковною радою новому священику не вдалося, і він незабаром полишив село. Є підстави припустити, що це був останній із когорти дореволюційних священиків.

Аргументів на користь такого припущення є кілька.

Перший. Записів про наступників отця Соломахи на посаді настоятелів Данинського Свято-Троїцького храму не знаходимо ні в церковній історії, ні в хроніці епархіального офіційного друкованого органу від 1905 по 1917 роки.

Другий. Ніхто зі старожилів села не назвав авторові цих рядків у своїх спогадах жодного сільського священнослужителя дореволюційної доби розвитку села, окрім прізвищ Огієвського та Скорини.

Третій. Виховану Особистостями з великої літери вимогливу і високодуховну данинську громаду вже не могла задовольнити кандидатура будь-якого прохідного священика.

Четвертий. Породжена революцією 1905 року, Першою світовою війною 1914 року, жовтневим переворотом та громадянською війною повсюдна розруха докорінно змінила порядок організації церковного життя, що упродовж століть скеровувалося зі столиць імперії, – ніякого порядку вже не існувало, адже сама імперія розвалювалася на очах.

У лютому 1919 року, після витіснення з Лівобережної України українських військ Центральної Ради під проводом Симона Петлюри, нова більшовицька влада видає закон про відокремлення церкви від держави і школи від церкви. На підставі цього закону викладання у школах Закону Божого припинялося, а всі церковні будівлі з майном та приналежними храмам землями ставали власністю держави. Щоправда, цим же законом передбачалася норма, за якою можна було церковні приміщення в держави винаймати на правах оренди. Для цього вимагався новий статут релігійної громади, зареєстрований у встановленому порядку. Цим згодом і скористалися данинці.

Пізньої осені 1921 року в Данині передавали з рук у руки кілька доставлених через місцевий осередок «Просвіти» листівок, випущених новою Всеукраїнською Православною Церковною Радою. В

одній із них повідомлялося про розростання швидкими темпами парафій УАПЦ в Чернігівському краї: найстаріший і найкрасивіший у Чернігові Борисоглібський храм на Валю став резиденцією єпископа Чернігівського і Ніжинського нової Української церкви. В самому ж Ніжині, йшлося в листівці, в розпорядження щойно сформованій українській церковній громаді влада офіційно передала в користування старовинний Благовіщенський собор.

Саме на одну з недільних урочистих служб, що анонсувалася в цій записці, й поїхало до Ніжина на ніч власними підводами кілька данинців.

Перші сільські автокефалісти

На спеціально скликаному сільському сході, де йшлося про першу службу в ніжинському автокефальному храмі, стали обирати склад церковної ради, яка мала підготувати два перші важливі документи: Статут православної української парафії в Данині та проект договору між громадою і владою на отримання в користування Свято-Троїцького храму.

Потому запустили майданом список, що став згодом архівним документом.

У цьому списку – 30 чоловік. Однак це означає, що членами автокефальної громади ставала вся родина записаного. Якщо врахувати, що на той час на обійсті кожного двору, що все ще зберігав свій патріархальний устрій, мешкало від восьми до дванадцяти душ, то можна припустити, що кістяк громади Української автокефальної церкви початку жовтня 1921 року склали понад 300 данинців [19, арк. 16]. Незабаром їх ставало більше. Згідно з «Реєстром членів парафії Св. Троїцької церкви при с. Данині Носівського району Ніжинської округи на Чернігівщині» від 1 червня 1924 року, у цьому списку вже було 120 данинських родин. [16, арк. 14–15].

Наведені вище два списки членів православної автокефальної громади при Свято-Троїцькому храмі с. Данини, що підготовлені були на вимогу влади в листопаді 1921 та червні 1924 року, засвідчують, що кількісно за неповні три роки громада виросла вчетверо. Це свідчить про неабиякий авторитет новоствореної церкви в селян.

Цей факт свідомо наводжу в цьому місці, щоб розвіяти неправдиві твердження деяких сучасних представників московської церкви в наших селах, які й досі, без знання правдивої історії Української церкви, без вивчення історичних документів, послуговуються найдошкульнішими зневажливими епітетами щодо феномену успіху УАПЦ у 20-х роках минулого століття. Взагалі

демонстративна зневага до вірних інших конфесій є характерним для священнослужителів московського православ'я: вони ніколи не зупинялися у виборі слів для огульних звинувачень своїх опонентів. Прикро читати в нещодавно надрукованих текстах про те, що, мовляв «самозванці» і «самосвяти» «лукавством і хитрощами» змінювали старий склад церковних громад, що так званій «липківський», або самосвятський, розкольницький рух приніс розклад та ворожнечу серед багатьох віруючих.

Ретельний аналіз архівних матеріалів цього періоду, зроблений автором цих рядків, якраз засвідчує протилежне: українські автокефалісти толерантно ставилися до сповідників іншого обряду, але завзято й дружно боронили своє. Якихось конфліктів на релігійному ґрунті за той непростий час у документах не зафіксовано.

Таким чином, той майже стихійно скликаний пізньої осені 1921 року сільський сход з приводу слухання про першу службу Української церкви в Ніжинському Богоявленському соборі, поклав початок перереєстрації данинської церковної громади та переходу її до складу новоутвореної УАПЦ.

Новий статут Свято-Троїцької церкви

Для реєстрації нової громади УАПЦ в органах районної влади необхідно було подати пакет документів у трьох примірниках, підписаних головою церковної громади та завірених головою сільської ради. Найголовнішим вважався Статут церковної громади.

У Статуті чітко прописувалися мета та завдання громади. Метою парафії було задоволення релігійних потреб своїх членів. Зважаючи на те, що нова Українська церква в основу церковного життя брала такі свої національні ознаки, як мову, звичаї, пісню, одяг, саме ствердження цих атрибутів у щоденних богослужбах визначалися в головних статутних завданнях громади:

– піклування про благоліпне впорядження і вбрання свого Божого храму;

– організація українських церковних пісень і загальнонародних церковних співів;

– допомога своїм членам гуртуватися в релігійні братства по-стародавньому українському зразку, які б сприяли розширенню між парафіянами звички до побожного християнського громадського життя в душі перших віків християнства;

– вступ через своїх представників у спілки з іншими українськими парафіями;

– збір необхідних коштів на утримання Божого храму і храмового причту.

Вступити до громади міг кожен дорослий православного віровизнання, якому виповнилося 16 років, незалежно від статі та місця проживання. Для цього слід було: визнавати автокефалію Української церкви, її собороправний устрій; визнавати необхідність запровадження та ведення в церкві живої української мови, українських церковних звичаїв і обрядів; поділяти ідею відокремлення церкви від держави, а також згода брати на себе як моральні, так і матеріальні обов'язки членів парафії.

Парафія вважається заснованою, коли в ній згуртується не менше 20 душ. Вищим керівним органом проголошувалися збори, на яких обирають і затверджують усіх членів свого причту, а також обирають раз на рік парафіяльну раду і ревізійну комісію. У своїй роботі парафіяльна рада керується регламентами і розпорядженнями Всеукраїнської православної церковної ради, Статутом і постановами загальних зборів. Парафія має свою печатку [21, арк. 3–4].

Перший статут Данинської парафії УАПЦ був затверджений печаткою Данинської сільської ради 26 лютого 1922 року. А вже другого дня – 27 лютого – його зареєстрували за №1551 в управлінні Ніжинського виконкому.

Дещо довше й прискіпливіше розглядало районне начальство інший привезений із Данини документ – «Договір між громадянами села Данини з Ніжинським окружним виконавчим комітетом Ради робітничих і селянських депутатів». Йшлося про передачу від Ніжинського виконкому новоутвореній громаді УАПЦ «в безстрокове, безоплатне користування» Данинського Свято-Троїцького храму. Та все ж і в цьому питанні формальності були полагоджені відносно за короткий термін: 11 березня 1922 року договір був підписаний і завірений печаткою. Таким чином, від дня подання документів 26 лютого до їхнього остаточного підписання 11 березня не пройшло й двох тижнів.

Про терміни реєстрації данинцями Статуту та Договору в Ніжині варто додати таке. В архівних документах та джерельних матеріалах з історії УАПЦ, які вдалося переглянути, зустрічається немало випадків, коли такі документи розглядалися не тижнями, а місяцями. Бувало, що люди роками ходили, стукали, платили останні гроші, чекали, переконували, просили, вимолювали на ті рішення. Таким чином, данинці отримували з рук держави старовинну споруду, до появи якої в Данині держава не мала ніякого відношення, – після отриманого дозволу Чернігівської духовної консисторії в 1881 році храм цей споруд-

джено було в короткі терміни щедрим коштом самих селян. Тепер же держава передавала громаді цей храм на таких умовах:

«1. Не допускати у храмі та довкола нього політичних зборів.
2. Не допускати роздачі чи продажу книг, брошур, листівок і послань, спрямованих проти радянської влади.

3. Не допускати виголошення промов і доповідей, ворожих радянській владі.

4. Здійснювати своїм коштом оплату поточних витрат з утримання храму.

5. Безперешкодно допускати в небогослужбовий час уповноважених Ніжинського повітового виконкому для перевірки й огляду майна» [19, арк. 5].

Документ закінчувався підписами всіх членів громади та за свідченням голови сільської ради Б. Дідика: «Власноручні підписи парафіян Св. Троїцької церкви с. Данини і що вони живуть у Данині і мають від народження більше 18 років і дійсно є члени парафії, посвідчую. 26 лютого 1922 року – голова сільської Ради – Б. Дідик».

На початок весни 1922 року данинці завершили всі непрості формальності, пов'язані з реєстрацією у своєму селі громади УАПЦ. Тепер залишалося поїхати до Чернігова, аби нововисвячений у Києві архієпископ Чернігівський і Ніжинський Іван Павловський (20 листопада 1921 року) призначив у Данину священника.

Висвячували за день до 200 священників

Небувала хвиля відродження Української автокефальної православної церкви в Україні припала на 1922–1923 роки. Повсюди в селах відчувався великий брак священників. З усіх-усюд до Києва спрямовувалися кандидати на висвяту «нової благодаті». В головній резиденції УАПЦ – митрополитовому соборі Св. Софії Київської – щодня висвячувалося не менше 200 священників і дияконів. Єпископат церкви змушений був звернутися до традиції старої Української церкви часів Лазара Барановича, коли за одну службу висвячували по кілька кандидатів. Відразу для таких організовувалося інтенсивне навчання, яке не припинялося ні в день, ні пізно ввечері.

Першоієрарх цієї церкви митрополит Василь Липківський у своїх спогадах «Відродження церкви в Україні: 1917–1930» так згадує про цю народну стихію: «А спинити цього напливу аж ніяк не можна було, це було щось стихійне, це було щось подібне до перших днів після зшестя Св. Духа на церкву Христову, що про них Бог сказав: “Виллю я Духа мого на всяке тіло і прокуватимуть сини ваші”» [5, с. 69].

У чернігівських селах, як і в цілому по Україні, головним предметом дискусії у виборі церкви стала не проблема «канонічності» чи «самосвятності», а мова богослужбових відправ: старослов'янська (вона ж – російська) чи українська. У тих селах, де після революції залишалися старі священики, нерідко громади ділилися на дві непримиримі парафії: російську і українську. Напруга збільшувалася, бо доводилося ділити одне церковне приміщення. Масла у вогонь підливали самі такі священики, які фальшивили перед селянами твердженням, що лише молитва перед Богом російською мовою приємна Богові. На це нерідко піддавалося жіноцтво.

Якою ж склалася картина автокефального церковного руху в Ніжинській окрузі на момент остаточного переходу до цієї церкви Данинської громади? І чи не були данинці самотні в своєму переконливому виборі?

За допомогою архівних документів відтворимо реальну православну карту цього краю. Маємо дані на початок 1926 року.

Назвемо села, у яких діяли українські автокефальні церкви:

Безуглівка, Вертіївка, Данина, Крути, Курилівка, Лосинівка (одна – Іоано-Богословська), Макіївка, Рівчак, Сальне, Татарівка, Терешківка, Шатура. У містечку Носівці із чотирьох тамтешніх церков три були автокефальними – Успенська, Воскресенська, Спаська.

А ось населені пункти, у яких православні залишилися вірними російській церкві:

Бакаївка, Березанка, Вертіївка, Володькова Дівиця, Коломійцівка, Крапивна, Пашківка, Талалаївка, Терешківка, Лосинівка (одна – Свято-Троїцька), Носівка (одна – Свято-Троїцька), Черняхівка [3, арк 5–7].

У цілому Ніжинська повітова церковна рада (ПЦР) УАПЦ об'єднувала 40 парафій, що було значно більше від кількості церков московського підпорядкування [5, с. 125]. На чолі цієї церковної ради від червня 1923 року стояв єпископ Микола Ширяй, а з грудня 1925 – єпископ Олександр Червінський.

Новому данинському священику отцеві Івану Зоценку, який прибув у село 15 серпня 1922 року, ледь виповнилося на ту пору 20 років. Він виявився земляком – із Вертіївки, де народився 19 грудня 1901 року. 1919 року закінчив Чернігівську духовну семінарію. На старших курсах захопився музикою, почав складати власні музичні твори. Тому вступив заочно до Вищого музичного драматичного інституту ім. М. Лисенка в Києві та встиг закінчити там два курси. На час приїзду в Данину вже встиг одружитися. Дружина Параска Іванівна – 1899 року народження.

Ознаки українськості сільського храму

Найбільшою заслугою Українською автокефальної православної церкви було те, що вона, за влучним висловом митрополита Василя Липківського, перша й найвиразніше вшанувала українську літературну мову перед усім народом, зробивши її священною, церковною мовою, вознісши її саме в храмі з попелюшки до рівня справжньої Цариці.

На таке високопочесне місце вознесла українську мову і данинська громада. У зміненому й доповненому «Статуті Автокефальної Православної Парафії в с. Данина Ніжинської округи Чернігівської губернії», який члени громади розробили разом із новим священником отцем Іваном Зоценком у травні 1924 року, з'являється окремий пункт: «вживання української мови в час Божих служб». У цьому місці зазначено таке: «Позаяк того, що вже майже три роки як Служба Божа проводиться в нашому храмі на нашій народній, для віруючої людности цілком зрозумілій, українській мові – постановили і надалі провадити відправи Божі на нашій рідній українській мові» [17, арк. 11].

Для внесення цього доповнення до статуту скликали 1 червня 1924 року спеціальні збори всіх членів УАПЦ, де й проголосували одностайно за цей пункт. Головою тих зборів був Іван Маркіянович Подолянко, а писарем – Яків Миколайович Дворський, підписи яких стоять на цьому документі [17].

Проте, на наш погляд, навіть не мова, і передусім не мова, була найбільшою заслугою цієї церкви. Було масштабніше й важливіше. За час, що проминув після так званого воз'єднання України з Росією 1654 року, церква в нашому краї вперше стала будуватися на національному ґрунті. Це означало, що вона без боязні й оглядки на всіляких чужинських прикажчиків, опричників та й своїх безбатченків підносила національну свідомість, національну гідність, національні почуття с в о г о народу; що вона відкрито виступила проти малоросійства, хохляцтва, зрадництва, запродавства й зневаги усього того, що виявляє ество народу, його душу, його святощі. Таким чином, церква нарешті навертала кожного до власних витоків, до зрадженої материзни.

У конкретних данинських реаліях це яскраво проявилось передусім в оздобі храму. Перше, що зробили данинці на прохання молодого священника, прийшовши другого дня готувати храм на Богослужби «по-новому», так це познімали з ікон рушники з російськими двоголовими орлами та написами «Боже, Царя храни!» Натомість позносили до храму все найкраще, що втілювали довгими зимовими вечорами у своїх дивовижних

вишивках-узорах. Уперше милували в храмі мережані барвистими чорно-червоними хрестиками дорогі серцю кожному написи: «Боже великий, єдиний, нам Україну храни», «На щастя, на долю», відомі Шевченкові фрази на кшталт «Боже милий, світе тихий, моя Україно!»

Від початку відновлення богослужб селяни не могли не звернути увагу на незвичні досі вставлення в «поминальному» блоці літургій: урочистий молитовний спомин про Тараса Шевченка.

З нововведень у щонедільних літургіях – повна заміна московського співу українським. Храмівий хор швидко розучує багато колядок, щедрівок, кантів, що базувалися на українському мелосі. Згадали про Бортнянського, Веделя. Запроваджується церковний спів за новими літургіями, кантами, колядками молодого талановитого українського композитора Кирила Стеценка. Як відомо, він, вихованець Київської семінарії, протоієрей, без вагань привітав постання УАПЦ, радо увійшов до складу Центральної православної церковної ради, сам очолив одну з українських парафій у селі Веприк на Васильківщині. На жаль, тиф передчасно скопив молодий талант – помер у квітні 1920 року.

Ще одним музичним обличчям цієї церкви став талановитий композитор Микола Леонтович. Син священика з Поділля, він вихором піднісся на хвилі національного відродження в Києві, очолив хор Микільського (Мазепино) собору. Без його талановитих обробок не обходилася жодна літургія в храмах УАПЦ. Кажуть, послухати його кант Почаївській Божій Матері «Ой зійшла Зоря» у виконанні Данинського церковного хору спеціально приїздили такі ж хористи з Ніжина. За оцінками фахівців, цей твір Леонтовича українізував українців більше, ніж усілякі промови. Життя цієї обдарованої особистості обірвали вороги українського відродження: його застрелили в січні 1921 року, коли він їхав із Києва у гості до батька на Різдво.

Ось слова митрополита Липківського, які найкраще характеризують все те нове, свіже, неординарне, що запровадили священики цієї церкви до храмів разом зі своїми парафіянами: «Майже кожна парафія має свого композитора і співає в церкві їхні твори, майже в кожній парафії є свої поети, що церковні події свого села описують досить дотепними віршами. Це вже загальна відміна кожної української парафії: гарні художні й народні хори, скрізь майже свої самоуки диригенти, своя особиста співоча творчість» [5, с. 128].

На непересічні музичні здібності тамтешнього священика звернула увагу комісія, що була послана в Данину Ніжинською

окружною церковною радою 10 серпня 1929 року для вивчення місцевого церковного життя. В «Акті обслідування парафіяльного життя в с. Данині» йдеться про таке:

«Взаємовідносини між причетом і парафіяльною радою гарні, парафія проводить своє життя повнотою духа організованости. У цьому допомагає очевидна працездібність настоятеля священика Івана Зоценка, який спрямовує вміло свою діяльність на справу підняття свідомости серед вірних. Хор у парафії є одна із ланок музичної діяльности о. Зоценка, що має свої музичні властивости і здібности до цієї церковної творчости, яка в нашій Україні мало поширена. Його музичні твори дійсно можуть бути пристосовані до наших церковних хорів у парафіях. Колорит мелодій суто церковний і при виконанні його справляє на людей-вірних релігійний настрій. Свою збірку церковних творів ним було надіслано до культурно-освітньої комісії Всеукраїнської православної церковної ради, але вона віднеслась навіть легковажно, замість того аби підбадьорити молоду музичну особу на майбутнє – студіювати свою здібність і звершенствувати» [1, арк. 2–4].

На завершення цього документа голова комісії звертається до керівництва Окружної церковної ради з переконливою пропозицією «взяти під свій захист творчість о. Зоценка». Йшлося про те, аби поширити його музичні твори у відповідні музичні установи, видати ноти з текстами накладами, достатніми для поширення в церквах округу. Залишається лише пошкодувати, що історія не пощадила жодного з творів цього молодого й талановитого данинського композитора.

Утиски починалися «згори»

У січні 1924 року виповнювалося перші п'ять років від часу прийняття урядом Української Народної Республіки закону про автокефалію, тобто незалежність, Української церкви. Незалежність цю можна було тлумачити у вузькому і широкому розумінні. З одного боку, малося на увазі її відмосковлення, повернення до давніх українських традицій, які були притаманні Київській церкві до її не в канонічний спосіб підпорядкування Москві. З іншого боку, така незалежність стосувалася принципових ідеологічних чинників: ця церква чітко окреслювала у своїй діяльності підтримку ідеї національного відродження українців та їхньої самостійної незалежної Української держави.

До пори, коли український автокефальний рух поступово ослаблював традиційну в Україні церкву російської орієнтації, такий процес грав на руку безбожній більшовицькій владі. Адже оголошена її кремлівськими керманічами ідеологія так

званої диктатури пролетаріату не визнавала будь-якої добротворчої праці на національному ґрунті. Все проголошувалося нічийим, спільним, інтернаціональним; натомість усе особистісне, національне нівелювалося.

Однак неконтрольований процес розростання структури й підвищення авторитету УАПЦ не міг не насторожувати владу. Розправившись остаточно з неавтономною УНР, ця влада вирішила взятися і за її найважливіший чинник існування та ствердження на українських теренах – національну церкву.

Початки утисків розпочалися якраз у цю пору розквіту церкви. 30 липня 1926 року за вказівкою центрального проводу НКВС арештовують першоєрарха церкви митрополита Василя Липківського, другого дня опечатується канцелярія Всеукраїнської православної церковної ради. Церкві висувається звинувачення в тому, що вона – «націоналістично-шовіністична», «антирадянська», «контрреволюційна» [5, с. 151, 152].

Остаточно залякати, витравити «петлюрівщину» із позитивної свідомості українців вирішено було за допомогою сфабрикованих двох гучних політичних акцій: процесу «Співки Визволення України» (СВУ), де УАПЦ відводилася чи не провідна роль, та скликання на 28–29 січня 1930 року так званого ліквідаційного собору цієї церкви. Усуненого за вимогою влади митрополита Василя Липківського було посаджено на початку під домашній арешт із заборорою служити в церквах. У лютому 1938 року його арештує НКВС і вивозить із Києва в невідомому напрямку. Більше відомостей про подальшу долю митрополита-мученика за віру невідомо.

Наступ на селі

Ситуацію в низових структурах УАПЦ переконливо прояснює сам митрополит, який в умовах арешту взявся за створення правдивого літопису своєї церкви: «Комуна в останні часи повернулася лицем до села, опановує українське селянство, усуспільнює і українську землю і селянські коні, і корови, і самих селян під своєю диктатурою, заводить радгоспи, колгоспи, без попів, без церкви, хоче все селянство обернути в безвірницьку спролетаризовану масу. Самих попів... цілими гуртами жене до зрікання сану, цілком унеможливила заснування релігійних шкіл, видавання часописів, книг релігійного змісту. І взагалі, цілком нищить і релігійний, і національний дух українського народу, робить духовну руїну, а коли робить, то й зробиць» [5, с. 216].

Цей маховик сповна запуситься дещо пізніше. А поки що влада тихо почала готувати ґрунт для посиленого наступу.

Виділимо тут кілька головних напрямків цього наступу.

1. Зміна законодавчої бази, запровадження жорсткіших умов щодо реєстрації нових громад

На початку 1924 року в села надходить вказівка терміново готувати документи для перереєстрації церковних громад УАПЦ та внесення змін до статутів. Що це були за зміни? З'ясуємо їх на основі порівняння двох варіантів статуту Данинської української громади – від 1921 і від 1924 року. Так, у новому статуті членів церковної ради змусили в районі додати підрозділ VI із цілковито конкретним заголовком: «*Порядок ліквідації парафії*». Причини, за якими парафія могла бути ліквідована, «прописувалися» такі:

- по постанові губвиконкому або НКВС;
- по постанові загальних зборів парафії;
- через арешт частини членів парафії або коли кількість членів товариства складе менше за 50 чол.» [21, арк. 9 зв.].

Цілком очевидно, що влада все ж розраховувала передусім на добровільний відтік членів церкви. Хоча заздалегідь заготувала варіанти і з арештами та залякуваннями.

У цьому ж варіанті данинського статуту – ще одне нововведення про церковне майно: «На випадок ліквідації парафії все майно, що перебуває в користуванні парафії, повертається місцевому совіту по інвентарному опису особливими уповноваженими, які обираються для цього ліквідаційними зборами парафії» [21, арк. 9 зв.].

2. Збір «компромату» на кожного священника

Повсюди заводяться особові справи на священників сільських парафій та поступово накопичується в них будь-яка «компрометуюча» інформація. Всі ці справи акумулювалися в Ніжинському окружному адміністративному відділі. На кожного священника заводилася персональна картка, де для обов'язкового заповнення передбачалися, окрім загальної інформації про місце, час народження, освіту, ще такі графи: які посади займав під час служіння в УАПЦ, чи був під судом церкви чи держави, поштова адреса. Окрім такої кілька сторінкової анкети до справи підшивалися інші важливі документи: листи, довідки, акти. Так, в особовій справі данинського священника Івана Зоценка прошнуровано 10 аркушів (20 сторінок) [22а].

27 грудня 1929 року з грифом «таємно» до Ніжинського окружного адміністративного відділу надходить вказівка створити загальні списки зареєстрованих «осіб релігійного культу» за кожним районом окремо – нібито для обкладання цих осіб

податками. До 23 січня 1930 року такі списки були вже готові. До них потрапили зокрема: по Лосинівському району: 9 священиків, 5 дяків та один проповідник, по Ніжинському – відповідно 12, 10 і 1. По Носівському району ці показники виявилися найбільшими: 16 священиків, 10 дияконів і навіть один єпископ (із Носівки – Проценко Степан Максимович) [4, арк. 6–7].

Нас цікавлять прізвища у розрізі окремих сіл. По Данині зазначені три особи: два священики та один дяк. Зі священиків, окрім відомого уже нам Зоценка Івана Андрійовича, вперше з'являється й інший – Давидюк Мехтод Архипович. Дяк – Никитченко Герман Прокопович. Цікаво, чи були два останні данинцями, чи присланими, про це іншої, детальнішої, інформації, в архівах, на жаль, не виявлено.

Скандального шатурського священика Павла Бойка в цьому списку не віднаходимо. Натомість по цьому селу значаться двоє: священик Мандрика Захарко Ількович та дяк Харченко Левко Іванович. Це лиш засвідчує, що провід УАПЦ встиг до кінця 1929 року замінити в Шатурі отця Бойка на Мандрику.

3. Конфіскація церковного майна

Від кінця 20-х років влада таємно видає циркуляри та розпорядження НКВС про закриття церков та фактичне грабування належного громадам майна. Наскільки це робилося цинічно, грубо, під прикриттям нібито «численних і переконливих вимог трудящих», можна продемонструвати на прикладі знесення дзвонів із храмів міста Ніжина у грудні 1930 року.

Архівний документ переносить нас до зали засідань Ніжинської міської ради 3 грудня того ж року. Слухається питання: «Про виклик Самарської міської Ради та постанови низки робітничих, селянських організацій, трудової інтелігенції та зборів червоноармійських частин з вимогами про негайне зняття дзвонів з усіх церков Ніжина».

Нинішній думаючий читач відразу ж запитав би: шановні, а при чому тут Самара? Яке їм діло до церковних дзвонів нашого старовинного Ніжина? Питання без відповіді. Бо тодішній владі слід було мати привід. Не було б «звернення трудящих» із Самари, «притягнули» б із Мурманська, Норільська чи Саратова. Постанова Ніжинської міської ради вже була задалегідь заготовлена. Слід було її лише «від імені трудящих» затвердити. Стилистику архівного документа зберігаємо:

«Ухвала: Усе організоване населення Ніжина на різних зібраннях, як наприклад: Міська жіноча конференція, Нарада загальних зборів професійних будівельників, Робоча спілка

кустарів, Секція наукових робітників, Міські жіночі делегатські збори і ін. – рішуче вимагають зняти дзвони з усіх церков м. Ніжена з тим, щоб передати їх на підсилення індустріалізації, зокрема, на вивокку тракторів для Ніженської округи. Працюючі Ніжена усвідомлюють неприпустимість залишати надалі в руках служителів культу того майна, що здобує експлуатацією працюючих і уперто вимагає використати його й повернути на зміцнення нашого господарства.

Беручи до уваги це бажання й уперті вимоги робітників, червоноармійців та трудової інтелігенції м. Ніжена, пленум міської ради доручає Президії провести зняття дзвонів з усіх церков м. Ніжина до 15 січня б. р. й просити Окрвиконком затвердити цю ухвалу. Голова Мартинюк. Секретар Крупко» [15, арк. 2].

По суті це рішення Ніжинської ради місцеві «слуги влади» сприйняли як заклик «володарювати й грабувати». Що й почалося в окремих селах. Однак недовго. Здійснена в Ніжині наруга над пам'ятками історії виявилася настільки цинічно-абсурдною, що на неї не могла не відреагувати центральна влада. Із тодішньої столиці України Харкова у березні того ж року в усі округи відправляється поштовим телеграфом із грифом «Цілковито таємно», за підписом керівника НКВС Балицького, роз'яснення такого змісту. Текст подаємо мовою оригіналу:

«В святы с извращениями по воросам отделеня церкви от государства, предлагаю руководствоваться следующим. Прекратити практику закрытия церквей в административном порядке, фиктивно прикрываемом добровольным желанием населения возбуждать ходадайство о закрытии церквей. Лишь в случае действительного желаня подавляющего большинства крестьян и не иначе как с утверждения центра, предупредив низвой аппарат. На издевательские выходки в отношении религиозных чувств буду превлекать виновных к строжайшей ответственности. Балицкий Марта 1930» [26, арк. 4].

Проте і в цьому випадку, який лиш формально вказував на те, що правда може перемогти, влада лукавила. Уже через кілька днів після відправки за підписом голови НКВС телеграми це ж відомство розсилає на місця роз'яснення. За цим роз'ясненням, зовсім не йшлося про припинення кампанії публічного шельмування церкви та закриття окремих парафій. Навпаки, це владою й надалі підтримувалося, однак із дотриманням певних формальностей. Головне в цих формальностях – роз'яснення населенню правильності політики партії та проведення перед закриттям публічних зборів тих же трудящих:

«У зв'язку з запитамися деяких округ про порядок вилучення дзвонів НКВС повідомляє: вилучення дзвонів з існуючих молитовень належить провадити таким порядком, як закриття молитовних будинків, тобто після проведення відповідної роз'яснювальної роботи серед даного місцевого населення, зокрема треба вимагати, щоб це питання ставити на зборах КНС (комітету незаможних селян. – М. Т.). Жінок і обов'язково на загальних зборах виборців та по можливості збирати підписи серед місцевого населення» [28, арк. 9].

Хотілося б привернути увагу на ще один цинічний документ доби, віднайдений в архіві. Йдеться про пошук правди селянами у питаннях необґрунтованого закриття церков. Правду віддавна прийнято було шукати в столицях. От і до Харкова посунули наприкінці 20-х років з усіх-усюд ходоки-доїзники зі слізними чолобитними. Їх було так багато, що керівництво КНКВ змушене було надіслати до всіх окружних виконкомів листа такого змісту. Він теж проходив у канцеляріях адресатів із грифом «Таємно»:

«За останній час у зв'язку з загальним посиленням руху по закриттю молитовних будинків, до столиці приїзять багато людей зі скаргами, гадаючи, що справа буде в центрі розв'язана в один або два дні в їх приступності. Таке міркування в багатьох випадках помилкове... Делегатам приходиться затратити час і кошти, повертатися назад без результатів.

Таке явище НКВС вважає за цілком ненормальне і щоб надалі уникати таких випадків, пропонує Окрадмінвиконкомам:

По-перше, ні в якому разі справ про закриття молитовних будинків на руки делегатам не видавати, а пересилати поштою.

По-друге, з'ясовувати делегатам на місці про недоцільність їх поїздок до центру разом із справою та що вирішення справи зовсім не залежить від того, чи будуть на той час вони в центрі, чи ні. Заст. накоркомвнуправ УСРР Якимович» [11, арк. 2].

4. Обмеження священників та їхніх родин у громадянських правах

На основі закону про відокремлення церкви від держави усі культові працівники (а до цієї категорії громадян відносилися священники, дяки, диригенти церковного хору) отримували «Картку службовця релігійного культу». Їхні діти позбавлялися права навчатися в школах, а самі вони не мали права купувати в державних крамницях продуктів та одягу. Поштовому відомству передано негласну вказівку не пересилати будь-яку релігійну літературу.

Проти так званих релігійних пережитків та їхніх носіїв чим далі посилювалася величезна пропагандистська машина: по лі-

нії освітніх і навчальних закладів, партійних, комсомольських комітетів масово практикувалися такі заходи, як антирелігійні диспути, антирелігійні карнавали, бесіди, лекції, драматичні сценки, а то й цілі спектаклі.

Приводом для переслідування місцевого священика ставали доноси, які всіляко підтримувалися, в тому числі і в середовищі самих священиків. Часто таких підкупувала сама влада: аби втриматися на поверхні, деякі слабкодухі працівники культу «топили» безневинного колегу.

У подібних ситуаціях священики, особливо після закінчення процесу СВУ, в умовах фактичної відсутності проводу своєї церкви, аби врятувати себе і сім'ю, змушені були покидати релігійну громаду. Про цю тенденцію, що намілилася в селах Ніжинської округи на початок 30-х років, довідуємося зі службової записки Ніжинського окружного адміністративного відділу за № 739, від 20 червня 1930 року, надісланої в Харків на адресу Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР. Ось витяг із цього документа:

«Розпад релігромад в Окрузі мав місце в українській автокефальній орієнтації з причини відходу від Української церкви духівництва. У зв'язку з процесом СВУ й зараз після закінчення процесу від українських громад почали надходити клопотання про перереєстрацію їх на старослов'янські. Залишилася дуже незначна частина українських автокефальних релігромад зі своїми служниками культів, які орієнтуються на який український церковний центр на чолі з єпископом Мадушкевичем» [12, арк. 49].

Влада жорстоко розправлялася з тими, хто відважувався чинити опір такому знуцанню над почуттями віруючих. Так, львівська газета «Діло», що виходила до 1939 року на українській території, підпорядкованій Польщі, повідомляла в числі від 24 грудня 1930 року таке: «У Миколаєві розстріляно священика Павленка і селян Біяна, Диненка та Клименка за те, що спротивлялися большевикам, коли ті хотіли забрати із дзвіниці церковні дзвони» [25].

Ще одним ганебним кроком влади щодо остаточної дискредитації УАПЦ стала чітко спланована нею й активно підтримувана місцевою пресою кампанія зречення.

Кампанія зречення на сторінках преси

У наших архівах досі перебувають непрочитаними сотні і тисячі промовистих документів тієї доби, які проливають світло на інспірований і чітко спланований московським більшовицьким урядом геноцид українського народу. Цей геноцид чітко «прочитується» сьогодні зі сторінок таких документів у різних

його проявах. Один з них – публічна, через публікацію різних покаяльних листів та «признань», кампанія зречення від своїх релігійних переконань, від рідної Української церкви. А нерідко – й від батька, чоловіка, друга.

Вперше оприлюднюємо ось цей лист від Народного комісаріату внутрішніх справ (Адміністративне управління по частині культів) – з Харкова – до Ніжинського окружного адміністративного відділу від 15 жовтня 1929 р.:

«Для вивчення питання про служників культу, що зреклися від сану, прохаємо надіслати до НКВС (інспектурі культів) за вільною формою та змістом матеріали: характерні заяви або їх копії про зречення від сану, що подавали священники культу до Окрадмінвідділів та редакцій газет, особливо за таким змістом, де вони негативно висловлюються про релігію, викривають її контрреволюційну сутність або освітлюють негативні сторони діяльності релігромад та служників культу. Одночас повідомте про факти, коли зречення від сану було прилюдним – в молитовному будинку під час служби або на загальних зборах громади. Якщо є можливість, надішліть 2–3 фото зрішки від сану. До 10 листопада» [6, арк. 78].

Зміст цього листа із грифом «Таємно» засвідчує, що влада серйозно готувалася до дискредитації не лише УАПЦ, а й всієї наукової та релігійної інтелігенції України в рамках політики геноциду цілого українського народу. Як відомо, цей повністю сфабрикований показовий процес відбувався в Харківському оперному театрі від 9 березня до 19 квітня, за результатами якого 19 діячів українського відродження було засуджено до розстрілу, близько 200 – до концтаборів [29]. Отож, владі потрібні були бодай якісь факти з місць. Такими бачилися покаянні листи.

Була проведена потужна кампанія з організації друкування таких листів на сторінках місцевої преси. В Ніжинській окружній газеті «Нове село». Починаючи від лютого 1928 року, сторінки цієї газети рясніють подібними зізнаннями.

Коли їх читаєш один за одним, складається враження, що перед очі людини клався єдиний зразок, за яким вона підставляла лише своє прізвище та адресу. Усі ці тексти публікувалися під однаковими заголовками: «Зречення» або «Зрікаюся сану». Ось кілька прикладів:

Число № 227 від 17 лютого 1928 року.:

«Я, диякон Зоценко Андрій, зрікаюсь свого сану, а переходжу на працю в своє господарство і наперед службовцем релігійного культу не буду. м. Веркіївка. Андрій Зоценко».

Так, тут немає помилки. Це – батько данинського священика Івана Зоценка. У наступному числі газети від 19 лютого – нове повідомлення:

«Від обов'язків дяка і праці в церковній орієнтації відмовляюся, а переходжу до праці на своєму господарстві. Сепан Зоценко, м. Веркіївка».

Це – дядько отця Івана.

Були й колективні зречення, які особливо подобалися владі. Не випадковий саме ця витинка із ніжинської газети «Нове Село» за-попадливо була підшита чиновником адміністративного управління Ніжинського округу в папці під назвою «Списки і реєстраційні картки служителів культу», що стала згодом архівною:

«Ми, нижчепідписані, просимо шановну редакцію газети “Нове Село” не відмовити в надрукуванні нашої колективної заяви:

Будучи священиками УАПЦ, ми переконані в тому, що наша праця нікому не приносила ніякої користі, а була лише перешкодою соціалістичного будівництва радянської держави, як доведено і на III Всеукраїнському соборі представників УАПЦ, що відбувся 28–29 січня ц. р. (йдеться про 1930 р. – М. Т.) в м. Києві й вказав АПЦ церкву складовою частиною недавно викритої СВУ.

Отже, не бажаючи бути шкідниками волі трудящих і приєднуючись до великого діла – будівництва соціалізму, відмовляємось від священства, пориваємо всякий зв'язок з релігійним культом і просимо прийняти нас до трудящої сім'ї.

Колишні священики УАПЦ – П. Іщенко, О. Гузенко, З. Мадрика та М. Сірош» [18].

У цьому списку також зустрічаємо знайоме прізвище – священика із Шатури Захарка Ільковича Мандрики.

А ось такі зречення і сьогодні не можна читати без емоційних переживань. Перше запитання, яке напрошується по прочитанні: що змушувало цих двох людей братися за перо й оприлюднювати ось такий текст:

«Я, громадянка с. Щастинівки Бобровицького р-ну Валентина Митрофанівна Пила, зрікаюся свого батька, службовця релігійного культу тому, що на мене вплинуло перебування в семиріччі та піонерзагоні. В. Пила». (Число 321 від 9 вересня 1928 року).

«Я, громадянка с. Білоцерківець Ново-Басанського району Хайневська Серафима Павлівна, бажаю мати самостійну працю, а через це рву всякий зв'язок зі своїм чоловіком, попом, так із його оточенням. Гр. Хайневська С. П.» (Число 324 від 16 вересня).

У час аналізу кількарічної підшивки ніжинської окружної газети «Нове Село» найбільше боявся пропустити покайно-

го листа отця Івана Зоценка. Втім, щиро не хотілося, щоб цей лист був віднайдений.

Тепер можна з певною ноткою втіхи й світлої печалі ствердити: ніякого каяття від отця Івана Зоценка влада не дочекалася. Його не було. Переконаливо вказує на це й «Алфавітний список реєстрації служителів релігійного культу по Ніжину та округу» [3, арк. 10–11].

Це був останній список, який ретельно вела влада напередодні остаточного знищення УАПЦ на початку 30-х років минулого століття. На десятому аркуші цього списку подані дані на трьох Зоценків: двоє з них – батько і син. В останній графі навпроти батька Зоценка Андрія Митрофановича – дяка Вертіївської церкви української орієнтації дописка: синім чорнилом: «Зрікся сану 17.02. 1928 згідно з оголошенням у газеті “Нове Село”, ч. 227». В такій же графі навпроти сина – напис від олівця: «зрікся сану». Однак ні дати публікації в газеті, ні дати зречення не зазначено. Хтось так хотів відзвітувати начальству...

Час не зберіг жодної фотографії отця Івана Андрійовича Зоценка – талановитої, одержимої і, як з'ясувалося, на кінець його молодого життя ще й мужньої особистості, музичний і організаторський талант якого так розбрунькувався, але не встиг сповна розквітнути в Данині. Що сталося з дружиною, де подівся їхній маленький син? Де й за яких обставин закінчив він сам своє коротке земне життя?

Відповіді на ці та подібні запитання – ось у цій короткій цитаті безпосереднього учасника українського автокефального руху протоієрея Митрофана Явдася:

«В роках 1926–1931 десятки тисяч української інтелігенції духовенства, робітників та селян пішли на розстріл, на заслання й катування за виявлення своїх релігійних переконань, або лише через те, що впадало підозріння на людину в таких переконаннях. У 1932–1933 роках в Україні був штучно утворений голод, який знищив одну п'яту частину населення України. Релігійне життя було утиснуто до краю. Застрашені люди не появлялися в церкві або заходили крадькома. Священик був ізольований від населення. З ним вірні боялися зустрітися, тим більше говорити».

Чудом вислизнувши із тенет НКВС і опинившись на Заході, цей діяч зробив перший, хоча й далеко не повний, мартиролог священиків та вірних УАПЦ, розстріляних та переслідуваних більшовиками в 1921–1937 роках. Але і в цьому мартирологу прізвища священика Івана Зоценка не віднаходимо.

Як довго він ще протримався в Данині? І як довго ще існувала в цьому селі українська церковна громада?

З більшою долею вірогідності можна припустити, що служби Божі українською мовою отець Іван тут служив до 1935 року. Далі життя української громади в Данині залишається під питанням, оскільки саме в цьому році рішенням сільської ради Свято-Троїцький храм було перетворено в зерносклад – сюди звозили збіжжя з тодішніх трьох колгоспів села: ім. Шевченка, ім. Петровського та ім. Ворошилова. Тривало так до 1941 року.

Німці, окупувавши село, від липня 1941 року повернули храм до життя. За твердженням старожилів, там служби Божі відправляли українською мовою, оскільки священиком був прийшлий із Волині отець Володимир.

З такою ж долею вірогідності можна ствердити, що стіни цього храму тримали український дух і українську мову в Богослужбах до 1944 року.

Таким чином, в цілому ідеться про майже чверть століття життя Данинського храму за народним, національним обрядом.

Московський дух і російська мова повернулися в Данинський храм лише після закінчення Другої світової війни. Та ненадовго. 1961 року храм влада не лише закрила, а й поруйнувала, перетворивши його в клуб. Із 1991 року служби в Данинському Свято-Троїцькому храмі поновлено. Однак він перейшов тоді в підпорядкування Московської церкви.

Селом ходять і тепер розмови, що тоді, на зорі Української незалежності, в Данину приїздили представники відродженої Української автокефальної православної церкви, і що від імені предстоятеля цієї церкви легендарного митрополита Мстислава (Скрипника) було заявлено, що церква береться відродити знищені комуністами п'ять куполів храму, якщо громада забажає, як і в далекі 20-ті – 30-ті роки, прилучитися до другого відродження в Україні Української церкви.

На жаль, цього не сталося. Громада дослухалася до аргументів крикунів: «Наші родителі ходили в руську церкву, і ми в таку йдемо!» Прикро, але ніхто ні з інтелігенції, ні з боку нібито вже української влади села й не обмовився про велич і драму УАПЦ в Данині, яку переживали фактично батьки й діди наші фактично якихось трохи більше півстоліття тому. Чи й можна припустити, що людська пам'ять буває такою короткою?

Висновки.

1. Здійснена перша спроба простежити генезу українського автокефального руху за досі неоприлюдненими архівними матеріалами в розрізі конкретної сільської церковної громади в загальноукраїнському контексті.

2. Ретельний аналіз архівних матеріалів цього періоду засвідчує: селяни в селах Ніжинської округи, які переходили до Української автокефальної православної церкви, толерантно ставилися до сповідників іншого обряду, але завзято й дружно боронили своє. Якихось конфліктів на релігійному ґрунті за той непростий час у документах не зафіксовано.

3. У чернігівських селах, як і в цілому по Україні, головним предметом дискусії у виборі церкви в 20-х роках ХХ ст. стала не проблема «канонічності» чи «самосвятності», а мова Богослужбових відправ: старослов'янська (вона ж – російська) чи українська. Вірні більшості сіл надавали перевагу українській мові.

4. У цілому Ніжинська повітова церковна рада (ПЦР) УАПЦ об'єднувала 40 парафій, що було значно більше від кількості церков московського підпорядкування.

5. Природний процес повернення до УАПЦ в чернігівських селах на початку 90-х років минулого століття загальмувався з двох причин: цьому заважала влада на місцях, надаючи преференції УПЦ МП; з другого боку, велика провина лежить і на місцевій інтелігенції, яка в більшості сіл зайняла споглядальну позицію, не пізнавши уроків минулого і не винісши з них належних уроків.

1. Акт обслідування парафіяльного життя в с. Данині. 10 жовтня 1927 року // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1291. – Арк. 2–4.
2. Акт обслідування парафіяльного життя Св. Михайлівського храму с. Шатури // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1084. – Арк. 1.
3. Алфавітний список реєстрації служителів релігійного культу по Ніжину та округу. По. 1926 – зак. 1930. На 39 стор. // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1010. – Арк. 10–11.
4. Документи про закриття церков і синагог (огляд адмінвідділу про діяльність церковників у Ніжинській окрузі. Січень 1930 // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1303. – Арк. 6–7.
5. Липківський В., митр. Відродження церкви в Україні: 1917–1930. – Торонто: Добра книга, 1959.
6. Лист від Народного комісаріату внутрішніх справ (Адміністративне управління по частині культів) – з Харкова – до Ніжинського окружного адміністративного відділу від 15 жовтня 1929 р. // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. 61-Р. – Оп. 1. – Од. зб. 1228. – Арк. 78.
7. Лист Данинській сільській раді від Ніжинського юридичного відділу повіт виконкому від 11 жовтня 1921 р.: Накази і постанови Чернігівського губвиконкому і Ніжинського повітвиконкому. Поч. 2 січ. 1921 – зак. 18 груд. 1921. – на 312 арк. // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. 5947. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – Арк. 118.
8. Лист о. Івана Зоценка до єпископа Ніжинського Олександра Червінського від 2 січня 1927 року (Акт обслідування та інші документи релігійної громади с. Данина Ніжинського округу) // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1291. – Арк. 1.

9. Лист І. Зоценка до єпископа Олександра від 3 січня 1928 року (Особова справа служителя культу Зоценка Івана Андрійовича. 30 грудня 1927 – 17 вересня 1929 р. // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. 61-Р. – Оп. 1. – Од. зб. 1137. – Арк. 7.
10. Лист о. Івана Зоценка Окружному благовісникові // Ніжинський філіал ДАЧО. – Ф. 61-Р. – Оп. 1. – Од. зб. 1137 (Носівський райвиконком. 1923–1930). – Арк. 10.
11. Листування з райадмінвідділами про перекручення закону в справі відділення церкви від держави та про порядок вилучення дзвонів від молитовень та стражування молитовних будинків. По. 27 березня 1930 – зак. 17 квітня 1930. На 10 арк. // Ніжинський філіал ЧОДА. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1302. – Арк. 2.
12. Листування з Окрантирелігійною комісією про закриття церков та синагог та списки службовців культів Ніжинської округи // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-379. – Оп. 1. – Од. зб. 1303. – Арк. 49.
13. О перемещении священников // Черниговские Епархиальные Известия. – 1905. – Часть офиц. – № 3. – 1 февр. – С. 78.
14. Особова справа служителя культу Зоценка Івана Андрійовича. 30 грудня 1927 – 17 вересня 1929 р. // Ніжинський філіал ДАЧО. – Ф. 61-Р. – Оп. 1. – Од. зб. 1137. (Носівський райвиконком. 1923–1930). – Арк. 5.
15. Постановление пленума Нежинского местного Совета о снятии колоколов из церквей Нежини // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. 61-Р. – Оп. 1. – Од. зб. 1228. – Арк. 2.
16. Протоколи загальних зборів громадян, реєстр членів Троїцької релігійної громади с. Данини Носівського району за 1924 р. // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 847. – Арк. 14–15.
17. Протокол засідання членів УАПЦ Св. Троїці с. Данини Носівського району від 1 червня 1924 року // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Спр. 847. – Арк. 11.
18. Списки і реєстраційні картки служителів культу по Ніжинському округу. Поч. 4 апр. 1926 – Зак. 30.05.1930. 175 арк. // Ніжинський філіал ЧОДА. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1012.
19. Статут, договір, описи майна та інші документи Троїцької релігійної громади с. Данини Ніжинського повіту. Поч. 28 жовтня 1921 – зак. 16 січ 1924 р. // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Спр. 609.
20. Статут Української Православної парафії при церкві Свято-Троїцькій у Данині Володьково-Дивицької волості Ніжинського повіту на Чернігівщині // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Спр. 609.
21. Статут Української Автокефальної православної парафії в с. Данині Носівського району Ніжинської округи від 1 червня 1924 року // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 847. – Арк. 9 зв.
22. Справа Шатурської Свято-Чудо-Михайлівської парафії. Поч. 10 липня – зак. 15 серпня 1927 // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1084. – Арк. 4.
- 22а. Справа священника Івана Андрійовича Зоценка // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1.
23. Телеграма НКВС з грифом «Таємно» до всіх Окрвиконкомів від 15 березня 1930 року // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1301. – Арк. 9.
24. Тимошик М. «Лишусь навки з чужиною...»: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – К.-Вінніпег, 2000. – 548 с.
25. Хроніка з Великої України // Діло (Львів). – 1930. – 24 січ.
26. Циркуляри та розпорядження НКВС про порушення релігійної законності у питанні відокремлення церкви від держави, закриття церкви та реорганізації церковного майна. 1930, 8 серпня – 21 стор. // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1301. – Арк. 4.
27. Явдась М., протоіерей. Українська Автокефальна православна церква: Документи для історії УАПЦ. – Мюнхен-Інгольштадт, 1956.
28. Телеграма НКВС з грифом «Таємно» до всіх Окрвиконкомів від 15 березня 1930 року // Ніжинська філія ДАЧО. – Ф. Р-61. – Оп. 1. – Од. зб. 1301. – Арк. 9.
29. Спілка Визволення України: Збірник. – Мюнхен.